

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44

Haziran 2016 June 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BİZANS SANATINDA YUNUS (JONAH) VE YUNUS SEMBOLÜ ÜZERİNE ON THE SYMBOLS OF JONAH AND DOLPHIN IN BYZANTINE ART

Lale YILMAZ*

Öz

Makalede Hıristiyanlık sonrasında dini sembol olarak kullanılan yunus balığı ve Yunus peygamber öyküsü konu alınmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bizans devrine ait iki eserde Hıristiyanlık sembolüne dönüştürülmüş yunus betimlerinin işleniş ve anlamları araştırılmıştır. Birinci örnekte lahit üzerinde kabatma olarak Yunus peygamber öyküsü betimlenmiştir. Bu konu ağırlıklı Hıristiyanlığın erken dönemlerinde katakomb, lahit ve altar panolarında görülmektedir. Yunus öyküsü İsa'nın yaşamıyla benzerlikler kurularak betimlenen bir konudur. Diğer eser ise Bizans devrine ait bir mezar taşıdır. Eserde kazıma tekniğinde sembolik olarak güvercin, İsa'nın monogramı ile birlikte yunus betimleri yer almaktadır. Bizans sanatında geleneksel olarak paganizme bağlanan konu ve sembollerin Eski Ahit'e dayanan örnekleri 4.-6. yüzyıllarına ait iki buluntu ile ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Yunus, yunus balığı, sembol, Erken Hıristiyanlık.

Abstract

In this article dolphin figure which used as a religious symbol and the story of Jonah after the Christianity are addressed. The processing and meaning of the dolphin figure which converted to Christian symbol are investigated on two artifacts in the Istanbul Archeology Museum. In the first artifact the story of Jonah is depicted on the sarcophagus. This topic mostly could be seen on the frescoes of the catacombs in Rome, sarcophagus and the altars especially in the early stages of Christianity. This subject was used because of the similarities of Jonah's story with the Jesus' life. The second artifact that belonging to the Byzantine period is a tombstone. In the artifact symbolically the Doves, the Dolphins, along with Christ Monogram are depicted with scraping technique. The subjects and symbols in Byzantine art that traditionally connects to Paganism. Infact these symbols are based on Old Testament which demonstrated with two findings from the 4th - 6th centuries.

Keywords: Byzantine, Jonah, dolphin, symbol, Early Christianity.

Giriş

Dini konulu betimler Bizans sanatının betimleme zenginliğini oluşturmuştur. Yeni Ahit (İncil) ve Eski Ahit'ten alınan konular birbirinden bağımsız veya tematik açıdan bağ kurularak işlenmiştir. Bizans dini betimlemeleri iki biçimde değerlendirilebilir: öyküleyici sahneler ve sembolik betimler. Öyküleyici sahneler İsa'nın yaşamından olabildiği gibi Eski Ahit'te geçen David, Daniel, Tobias, Yunus (Jonah) yaşam öykülerinden de seçilmekteydi. Sembol değeri taşıyan betimler Hıristiyanlığın ilk yıllarından başlayarak biçimlenmiş hatta İkonoklast dönemde (726-843) de kullanılmıştır. Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren betimlenmeye başlanan dini semboller arasında genellikle kökeni paganist döneme bağlanan tavus kuşu, Hıristiyanlıkta Kutsal Ruh sembolüne dönüşen güvercin gibi kuşlar ve balık figürü sayılmaktadır. Ayrıca balık figürü geniş anlamda değerlendirildiğinde balıkçı (havariler), balık ağ gibi sembollerin yanı sıra su nedeniyle vaftiz konusuna kadar uzanan bir Hıristiyan geleneğine ulaşılmaktadır. Pagan dönem betimlerinde balık sembolünün doğrudan deniz ve akarsularla ve onların tanrılarıyla ilişkilendirildiği açıktır. Balık betimlerinin Hıristiyan öncesi dönemlerde kullanımı araştırıldığında Yunan - Roma mitolojisiyle bağlantı kurulmaktadır. Yunus ve tuna balığının deniz tanrısı Poseidon / Neptun'un sembolleri arasında yer aldığı bilinmektedir (Cömert, 2010: 65). Roma'da katakomblarda yer alan yunus betimleri 3. yüzyıla aittir. Bu örneklerde genellikle trident ve yunus birlikte betimlenmiştir. Bu kompozisyon çarşıta İsa olarak yorumlanmaktadır (Diez, 1969: 677). İstanbul'da Ayasofya'da bulunan mitolojik Deniz Tanrısı sembolü trident ve yunus betimli panolar aynı sembolik anlamı taşımaktadır. Ancak sembollerin ve öyküleyici resimlerin kaynağını Eski Ahit'ten de aldığı anlaşılmaktadır.

1. Erken Hıristiyanlıkta Balık Sembolü

Erken Hıristiyanlıkta en yaygın olan sembol Grekçe balık anlamına gelen ΙΧΘΥΣ (ICHTHUS) sözcüğüdür. Bu sözcük "İsa, Tanrı'nın oğlu, Kurtarıcı" karşılığındaki tanımlamanın baş harflerinden oluşmaktadır (Morey, 1910: 93-106). Bu sembolün geniş bir açıklaması Torino'lu Maximus tarafından yapılmıştır: "... I: iota, İsa; X: chi, Christus; Θ: theta (harfi), theu, tanrı; Y: ios, oğul; Σ: sigma (harfi), soter, kurtarıcı" (Morey, 1910: 401-432; Engeman, 1969: 1031-1032, resim 1). Söz konusu sembolde resimsel balık figürü, sözcüğü oluşturan harflerin açılımına bağlanmaktadır. Roma katakomblarında balık ve gemi çipası

*Dr., laleyil@gmail.com

betimi İsa ve haç olarak yorumlanmıştır.Roma Priscilla katakombunda iki betimde balık ve çıpa betimleri birlikte yer almaktadır (Castelli, 2013: 11-20).

Resim 1. ICHTUS (Beyer, 1954)

Balık su ile ilişkili olduğundan dolayı olarak vaftize bir gönderme biçiminde yorumlanmıştır.Tertullian bu konuyu 3.yüzyılda *De Baptismo* adlı yapıtında belirtmiştir(Castelli, 2013: 11-20). Konunun diğer bir bağlantısı İsa'nın yeniden doğuşunun balık sembolüyle gösterilmesidir. "Balık balıkları kutsar. İsa balık olmasaydı, öldükten sonra dirilemezdi." Bottari tarafından ilk basımı yapılmış olan ve ilk yazarı bilinmeyen *Sermo Sancti Severiani Episcopi*'de geçen bu cümle balık sembolizmininyeniden diriliş (resurrection)anlamıyla yorumlanmasına neden olmaktadır (Morey, 1910:402-432).Balık sembolünün vaftizle ilgisi, balığın su olmadan yaşayamayacağı gibi, bir Hıristiyan'ın vaftiz suyu olmadan kurtuluşunun gerçekleşmeyeceği bağlantısıyla açıklanmıştır (Ferguson, 1973: 18).

2. Erken Hıristiyanlıkta Eski AhitKonusu ve Yunus Betimi

Hıristiyanlıkta kullanılan bazı semboller veya konular Eski Ahit'e de bağlanabilmektedir.Bu durum Hıristiyanlığın var olandaha genişbir betimsel içeriği kullanmasıyla açıklanabilir.Goodenough konuyla ilgili olarak Musevi ve Hıristiyan betimlemelerin pagan dönem betimlerinden ayıramayacağını savunurken resimsel anlatım bakımından Helenleştirilmiş Hıristiyanlığın, Helenleştirilmiş Musevilik temeli üzerinde geliştiğini öne sürmüştür (Goodenough, 1953: 31).Özellikle Erken Hıristiyanlık döneminde bazı konular doğrudan Eski Ahit'ten alınması söz konusudur.

Erken Hıristiyan sanatında sıklıkla işlenen Eski Ahit konuları arasında Yunus (Jonah) öyküsü yer almaktadır.Yunus, Tanrının buyruğuna uymayarak Ninova halkını uyarmaktan kaçınır ve gemiyle Yafa'dan Tarşış'e (Tarsus) yola çıkar. Ancak fırtınaya tutulan gemideki denizciler bu felakete neden olan kişiyi bulmak için kura çekerler. Kurada Yunus çıkar ve fırtınanın dinmesi için denize atılması gerektiğini söyler. Yunus gemiden denize atılır fakat büyük bir balık onu yutar. Yunus, üç gün balığın karnında kaldıktan ve dua ettikten sonra Tanrının buyruğuyla karaya vurur (Yunus Kitabı, Kutsal Kitap, 2014: 697-698).Yunus öyküsüne İncil'de de gönderme yapılmıştır."Yunus'un balığın karnında kalmasıyla insanoğlunun yerin bağrında kalması" arasındabenzerlik kurulmuştur(Matta 12:39, Markos 8:11, Luka 11:24-26, 29-32).Yunus peygamberin çile çekmesi, balığın karnından sağ çıkması, bir anlamda yeniden dirilişi (resurrection) veya kurtuluşu (salvation) İncil'de anlatılanİsa'nın yaşamına dair temalar ile benzerlik göstermektedir.Ayrıca Yunus'un gemideki durumu bedende tutsak kalmış ruh olarak da yorumlanmıştır.Jerome, Ohridli Theophylaktos Yunus kitabını yorumlayan yazarlar arasındadır (Kazhdan, Lowden, 1991: 1017).Yunus öyküsü betimlerine 3.yüzyıldan itibarenrastlanmaktadır.Roma'da 4. yüzyıl başlarına ait olanAziz Peterve Marcellinus katakombunda fresk tekniğinde Yunus öyküsü ayrıntılı sahnelerle betimlenmiştir(Jensen, 2000: 11, 174, resim 2). Hıristiyanlığın erken dönemlerindeİsa'nın yaşamına ait sahnelerin biçimsel olarak tam anlamıyla belirmediğini veresimlemede yaygın olarak bilinenEski Ahit sahnelerinin tercih edildiğianlaşılmaktadır.

Resim 2. Yunus'un kurtuluşu, fresk, Aziz Peter ve Marcellinus katakombu, Roma.

Yunus peygamber öyküsü lahitlerde de işlenen bir konudur. Bu öykünün yeniden diriliş temasıyla bağlantısının lahitlerde betimlenmesinin nedeni olarak öne sürülebilir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde 4.-5. yüzyıllara tarihlenen lahite ait parça üzerinde kabartma olarak Yunus Peygamber öyküsü betimlenmiştir (Resim 3). Hıristiyan geleneğinde özellikle erken dönemlerde bu konunun işlendiğini gösteren bir eserdir. Eserde gemi, denizciler ve Yunus peygamberin balina veya deniz canavarına atıldığı sahne ayrıntılı biçimde betimlenmiştir. Bu bölümde denizde bir Yunus balığı betimi de bulunmaktadır.

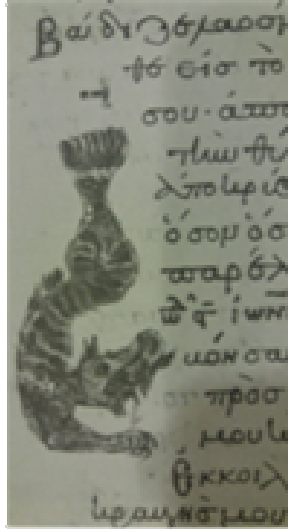
Resim 3. Lahite ait parça, 90x71 cm, kalker, 4.-5. yüzyıl, Env. 4517 (Fatih), İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Ravenna Müzesi'nde sergilenen 6. yüzyıla ait bir eser olan fildişi üzerine kabartma tekniğiyle üretilmiş beş kanatlı altar panosunda ise merkez panonun alt bölümündeki Yunus Peygamber öyküsü yer almaktadır. Resim 3'te sunulan eserde olduğu gibi Yunus Peygamber gemiden büyük bir balığın ağzına atılmaktadır. Metinlerde balina olarak geçen bu varlık genellikle bir deniz canavarı biçimindedir. Yine önceki örneğe (Resim 3) benzer biçimde denizde bir Yunus balığı betimlenmiştir (Talbot-Rice, 1997: 17, resim 4). Altar panosunun merkezinde İsa, çevresindeki bölmelerde İsa'nın mucizeleri ve üst bölümde haç taşıyan iki melek figürü betimlenmiştir. Eserin 6. yüzyıla ait olması Hıristiyanlığın yaygınlaşmasından ve İsa'nın yaşamına ilişkin sahnelerin belirlenmesinden sonra da Yunus peygamber öyküsünün dini eserlerde yer aldığını göstermektedir.

Resim 4. Altar panosu, fildişi, 6.yüzyıl, Ravenna Müzesi.

Bu örnekler Yunus öyküsü ve balık betimlerinin birden fazla sembolik anlatım içermesiyle hem Eski Ahit hem de Yeni Ahit ile olan bağlantısını göstermektedir. 10. yüzyıl ve sonrasına ait elyazmalarında Yunus peygamber öyküsü mezmur kitapları ve menologion örneklerinde işlenmiştir. Paris Mezmuru olarak adlandırılan ve 11.yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da (Konstantinopolis) yazılan bu eser günümüzde Paris Bibliothéque Nationale'dedir. Paris Mezmuru'nda Yunus peygamberin yaşamıyla ilgili dört olay aynı sahnede yer almaktadır. Yunus figürü giyimlidir ve Yunus'u yutan büyük balık deniz canavarı biçiminde betimlenmiştir (Morey, 1929: 27). Yunus peygamber bu betimde Bizanslı bir aziz veya din adamı görünümündedir. Diğer elyazması II. Basil Menologion'u (Azizler / Kutsal kişiler takvimi), 10.yüzyıl sonu-11.yüzyıla tarihlendirilmektedir ve günümüzde Vatikan Kütüphanesi'ndedir. Bu eserde de Yunus peygamberin deniz canavarının ağızından karaya çıkışı betimlenmiştir (Morey, 1929: 27). Yunus öyküsünün betimlendiği daha geç tarihli bir örnek 1300 yılına ait Spencer Mezmuru adlı kitapta yer almaktadır (Cutler, 1992: 129-150, resim 5). Yunus kitabındaki bölüm ile birlikte 'Yunus deniz canavarının ağızında' betimi biraradadır.

Resim 5. Yunus, Spencer Mezmuru, 1300 tarihli, New York Public Library (Cutler, 1992: 133).

Balık betimleri arasında özellikle Yunus, Bizans devrinde dini mekanlar dışındaki sosyal alanlardaki betimlerde de kullanılmıştır. Hipodromda yarış dekorları için kullanılan betimler arasında palmiye ve anka kuşunun yanı sıra Yunus da bulunmaktadır (Dagron, 2012: 284). Bu nedenle Yunus balığı betimi Roma geleneğine bağlanabilmekte, sivil alanlarda dekoratif anlamını / kullanımını sürdürmektedir.

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan İstanbul Kuruçeşme'den Bizans mezar taşı buluntusu (5.-6. yüzyıl, Env. 2793) Yunus betimlerinin mermer üzerine kazıma tekniği ile gerçekleştirildiği bir örnektir. Mezar taşı, yazıtında "eli tez ve becerikli hizmetçi, imparatorun yardımcısı" olarak tanımlanan Poimenios'a aittir. Eserde üst bölümde iki Yunus, alt bölümde ise iki yandabirer güvercin ve merkezde İsa'nın monogramı (charisma) yer almaktadır (Resim 6). Bu örnek, Yunus balığının 5.-6. yüzyıl mezar taşlarında betim olarak yer almaya devam ettiğini ancak Tevrat'tan alınan öyküleyici bir anlatım yerine Hıristiyanlık sembollerinin oluşturduğu bir kompozisyona dönüştürüldüğünü göstermektedir.

Resim6. Mezar Taşı, mermer, 5. - 6. yüzyıl, Env. 2793, (Kuruçeşme), İstanbul Arkeoloji Müzeleri.

Sonuç

Balık sembolü, Hıristiyanlıkta genel anlamda kökeni paganizme dayandırıldığı öne sürülen çok sayıda sembol arasında yer almaktadır. Ancak Hıristiyanlık öncesi metinlerde hem İncil metinlerine hem de Eski Ahit'e dayanan geleneksel dini yorumlar göz önünde bulundurulduğunda paganizm kökeninden ayrıştırılabilmektedir. Eski Ahit'te Yunus Kitabı'ndan alınan İsa'nın yaşamıyla benzerlik kurularak katakomb freskleri, altar, lahit ve mezartaşı gibi eserlerde betimlenmiştir. Bunun yanı sıra Geç Dönem Bizans elyazmalarında öykü metniyle birlikte betimlenen Yunus peygamber, bu konunun sadece Hıristiyanlığın ilk yıllarıyla sınırlanmadığını kanıtlamaktadır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Bizans sanatının farklı dönemlerine ait iki eser, Yunus balığı betimlerinde öyküleyici ve sembolik olmak üzere iki ayrı yaklaşım göstermektedir.

KAYNAKÇA

- BEYER, Oskar (1954). *Frühchristliche Sinnbilder und Inschriften Lebenszeugnisse der Katakombenzeit*, Kassel: Barenreiter Verlag.
- CASTELLI, Emanuele (2013). "The Symbols of Anchor and Fish in the Most Ancient Parts of the Catacomb of Priscilla: Evidence and Questions", *Studia Patristica*, S. 59, s. 11-20.
- CÖMERT, Bedreddin (2010). *Mitoloji ve İkonografi*, 3. Basım, Ankara: De Ki.
- CUTLER, Anthony (1992). *Imagery and Ideology in Byzantine Art*, Hampshire: Variorum.
- DAGRON, Gilbert (2012). *Konstantinopolis Hipodromu: Oyunlar, Halk ve Politika*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- DIEZ, Erna (1969). "Delphin", *Reallexikon für Antike und Christentum*, C. 4, s. 677-678.
- ENGEMAN, Josef (1969). "Fisch", *Reallexikon für Antike und Christentum*, C. 7, s. 959-1098.
- FERGUSON, George (1973). *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford: Oxford University Press.
- KAZHDAN, Alexander, LOWDEN, John L., TKACZ, Catherine Brown (1991). "Jonah", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford: Oxford University Press.
- JENSEN, Robin Margaret (2000). *Understanding Early Christian Art*, London, New York: Routledge.
- MOREY, Charles R. (1910). "The Origin of the Fish-Symbol", *The Princeton Theological Review*, S. 8.1, s. 93-106.
- MOREY, Charles R. (1910). "The Origin of the Fish Symbol", *The Princeton Theological Review*, S. 8.3, s. 401-432.
- MOREY, Charles R. (1927). "Notes on Early Christian Miniatures", *Art Bulletin*, S. 11, s. 5-103.
- TALBOT-RICE, David (1997). *Art of the Byzantine Era*, 2. Basım, London: Thames & Hudson.
- _____ (2014). *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*, İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi.
- _____. "The Christian Catacombs", http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_commissions/archeo/inglese/documents/rc_com_archeo_doc_20011010_catacrist_en.html, 25.05.2016.